

І. М. Ходарєва

ТВОРЧІСТЬ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ

На сьогодні Павло Загребельний залишається одним із найпопулярніших українських письменників ХХ століття, хоча посправжньому ще не осмислений і не оцінений, незважаючи на велику кількість літературознавчих досліджень, присвячених його творчості.

Мета статті – проаналізувати наявні літературознавчі й літературно-критичні ретроспекції в контексті літературного процесу кінця ХХ – початку ХХІ століть. Для досягнення мети поставлено завдання критичного огляду, осмислення й узагальнення досвіду праць сучасних критиків і літературознавців, в поле зору яких потрапляли твори Павла Загребельного.

У різні часи критиками доробку П. Загребельного виступали: В. Брюгген, З. Голубєва, В. Дончик, М. Жулинський, Н. Зборовська, Р. Іваничук, М. Ільницький, О. Логвиненко, Т. Мимрик, Л. Новиченко, І. Осадча, В. Осоцький, М. Павлишин, Н. Санакоєва, Г. Сивокінь, О. Сизоненко, М. Слабошпицький, В. Фащенко, Р. Федорів, Л. Федоровська, В. Чумак, Н. Чухонцева, С. Шаховський, М. Шестопад, А. Шпиталь та інші. Автори прагнули через ідейно-тематичне, проблемно-конфліктне, жанрово-стильове багатство прози письменника розкрити художній метод, простежити еволюцію героїв, показати концепцію людини; проаналізувати образно-символічний словник доробку кінця 80-х – першої половини 90-х років, виділити вдале поєднання романтичної піднесеності та символічно-філософської місткості, визначити жанрові різновиди й модифікації історичних романів. Науковці звертають увагу на проблематику романістики письменника, композиційні, жанрові, стильові особливості його творів (праці З. Голубєвої, І. Осадчої, М. Слабошпицького, В. Фащенка, Н. Чухонцевої). Зокрема, В. Фащенко вважає, що «Павла Загребельного особливо приваблюють три сфери людської діяльності: військово-патріотична, державно-історична й виробничо-творча» [1, с. 33].

Один із перших дослідників творчості П. Загребельного – Олександр Сизоненко – у книзі «Мости літературної зрілості» зазначав: «Найбільш привабливою рисою його творів є точність психологічних характеристик, опуклість та предметність зображення, глибоке проникнення у світ героїв» [2, с. 25].

Індивідуальний стиль романіста розкривав О. Кухар-Онишко у статті «Становлення стилю письменника», яка пізніше увійшла до монографії «Індивідуальний стиль письменника: генезис, структура, типологія»: «Дуже динамічним є стиль П. Загребельного. Письменник

почуває себе впевнено змальовуючи і робітниче середовище і учених кібернетиків, йому близькі проблеми сучасного села й історія Київської Русі. Кожен раз в іншому стильовому ключі, в іншій тональності веде розповідь» [3, с. 18].

Особливості Київської трилогії П. Загребельного («Диво» (1968), «Первоміст» (1972), «Смерть у Києві» (1973)) відзначив С. Шаховський: «Спільне в мистецькій структурі романів виявляється в монументальності композиції, увазі до інформаційних матеріалів, до позитивного типуажу, вигадливо побудованого сюжету, напруженого мускулястого речення» [4, с. 73].

На думку Л. Федоровської «в історичних романах Загребельного приваблює ... подив перед внутрішньою могутністю людини» [5, с. 93]. Ця думка перегукується з тезою О. Кухара-Онишка: «Павло Загребельний в історичних романах розвиває не стільки оригінальні історичні і мистецькі концепції, скільки концепцію людини, яка крізь віки проносить дух неспокою, творчого пошуку, самовдосконалення» [3, с. 13].

Високо поцінував, хоча й не без зауважень, перший роман письменника «Диво» Л. Новиченко: «Історія – предмет поважний, і Павло Загребельний своїм «Дивом» довів, що загалом він уміє з ним поводитись. У нього – широкі й безнастанно поповнювані знання, увага й смак до подробиць, до промовистих деталей історичного фону, вміння свіжо, по-своєму, часом виключно оригінально прочитати скупі і вже досить затерті в нашому сприйманні «письмена» минулого, нахил до нових, сміливих вирішень тих чи тих істотних питань» [6, с. 523].

Порівнюючи творчість романіста з працями попередників В. Осоцький зазначає: «І роман «Диво» й наступні історичні романи П. Загребельного менш за все нагадують романи-біографії, романи-життєписи історичного діяча, до канонічного типу якого тяжів С. Скляренко. Зовнішня несхожість форми має при цьому своєю основою, яка полягає в критеріях відбору історичного матеріалу, в принципах його осмислення, в нормах авторського відношення до реальних чи вигаданих героїв минулого» [7, с. 161].

Від інших творів письменника критика відрізняє історичний роман «Євпраксія» (1975), зокрема Л. Федоровська вбачає цю різницю у манері письма: «Стиль викладу, не втрачаючи властивої автору розкутої вільності, став мовби організованіший, ощадливіший в засобах» [5, с. 94].

Аналізуючи жіночий цикл історичних романів П. Загребельного В. Фашенко помічає подібність їх на кількох рівнях: «В обох романах («Євпраксія», «Роксолана»), збудованих за принципом послідовного розгортання подій (з необхідними ретроспекціями), широко цитуються, коментуються історичні джерела, Коран, східна поезія, усна народна творчість русичів, українців, германців, турків. ...увагу зосереджено не на приватній долі героїнь, а на психології особистості, взятій у широкому історичному контексті» [8, с. 155–156].

Поціновуючи історичні романи П.Загребельного В. Брюгген відзначає, що: «Роман «Роксолана» приваблює не стільки екзотичністю обстановки, скільки художньою монолітністю, яка народилася від щасливого поєднання тонкого чуття історизму, вільного переселення авторської уяви в дані часи, сміливого (а водночас обережно-тактовного) поводження з незвичним, барвистим, примхливим багажем історії. П. Загребельний демонструє нову й високу здатність до художнього перевтілення..., збереження й відновлення в художньому слові картин минулого, аромату епохи, складнощів суспільного розвитку й особистого побуту людей» [9, с. 133].

В. Дончик характеризує «Роксолану» як «роман внутрішньо цілісний, монолітний, тут даються взнаки вибагливі «фільтри» стосовно авторських емоційних і публіцистично-інформаційних захоплень» [10, с. 184].

М. Слабошпицькому належить низка праць у різних виданнях, присвячених постаті П. Загребельного та його ролі в літературному процесі ХХ століття: «Художнє обличчя історії й сучасності. Над шеститомником творів Павла Загребельного», «Тріумф і трагедія «Роксолани», «Золота естафета любові», «З книги століть, з голосу історії (Історичні романи Павла Загребельного)», «Голос музи Кліо», «Він – Загребельний, бо він – Загребельний», «Загребельний – письменник загадковий», «Історичний дивосвіт Павла Загребельного (Шкіц до портрета)», «Три варіації на тему Павла Загребельного», «Тризе, або таємниця творчості». На думку дослідника письменник застосував широкий стильовий (жанровий) спектр: «У його прозі, здається, представлено все: авантюрний роман, пригодницький детектив, репортажний роман, біографічний, автобіографічний, роман-розслідування, історичний роман, роман-виховання, традиційний роман характерів, роман сатири, роман-памфлет... – він усе перепробував, подеколи змішуючи жанри, зухвало перекреслюючи їхню непорочну «чистоту», схрещуючи стильові манери» [11, с. 147]. Аналізуючи художній метод романіста 90-х років, М. Слабошпицький, зазначає: «...чи не менш зухвалий експеримент звести в «Тисячолітньому Миколаї» століття і розкидані в них людські долі у єдиний сюжетний клубок, створивши цільну контамінацію «прози ідей» та «прози характерів» [11, с. 147].

Неоднозначну оцінку критики отримав роман П. Загребельного «Я, Богдан. (Сповідь у славі)» (1983). Закономірну появу у творчому доробку письменника роману про Богдана Хмельницького відзначив Р. Іваничук: «П. Загребельний від першого свого історичного роману «Диво» через «Первоміст», «Смерть у Києві», «Євпраксію» та «Роксолану», напевне з почуттям великої відповідальності (адже треба було сказати нове слово в освоєній темі і з не меншою підготовкою, бо ж Ярослав Мудрий і Роксолана теж показані в нових історичних ракурсах) йшов до Хмельницького, щоб розкрити перед читачем і осмислити не так

його баталії, як особистість геніального полководця, який уособив весь народ» [12, с. 113].

Високо поцінуючи творчість П. Загребельного, Р. Федорів вказує на популярність роману «Я, Богдан», у якому «Хмельницький постає не традиційним амбітним козацьким ватажком, а справжнім будівничим української козацької держави» [13, с. 112].

Акцентуючи увагу на композиційній побудові роману, В. Чумак наголошує на таких особливостях: «Монологічна форма «сповіді» допомогла прозаїку глибше розкрити психологічну і філософську сутність образу Хмельницького, «пропустити» історію народу крізь особистість героя, по-новому висвітлити діалектичні зв'язки історія – видатний її діяч» [14, с. 94].

До недоліків роману М. Жулинський відносить надмірне осучаснення історії, яке на думку критика призводить до певної деформації конкретно-історичних уявлень сучасника про минуле так, як «характер Хмельницького в романі П. Загребельного «Я, Богдан» завдяки монологічності самовираження і «здатності» подивитися аналітично на себе з вершини історії відкрився нам у діалектичній суперечливості значимих проблем тогочасної дійсності й суто душевних його переживань» [15, с. 24].

Не заперечуючи досягнень П. Загребельного в історичному романі «Я, Богдан», бо «твір безперечно несе ознаки чималої авторської компетентності» М. Павлишин у полемічній статті «Я, Богдан («Сповідь у славі» П. Загребельного)» все ж зазначає, що «для типового читача, який звик до культурних і літературних традицій Заходу, твір виглядатиме надто нудним і повільним. Його стиль і структура віртуозно зманеризовані, але весь його тон урочисто серйозний, без найменшої крихти грайливості, іронії чи самопародії» [16, с. 28–35].

Сучасне прочитання історичних романів П. Загребельного здійснено такими дослідниками, як В. Балдинюк, Н. Зборовська, Т. Мимрик, С. Нестерук, О. Проценко, Н. Санакоєва, Р. Семків, В. Сікорська. Зокрема, предметом аналізу були сюжетні лінії та поетика характеротворення в романах Павла Загребельного (Н. Зборовська, Т. Мимрик); простежено еволюцію етнопсихічної концепції особистості (Н. Санакоєва); досліджено естетичну функцію символів (С. Нестерук).

Здійснивши порівняльний аналіз романів «Ім'я троянди» Умберто Еко та «Смерть у Києві» П. Загребельного Р. Семків доводить, що в текстах письменників наявні «постмодерні концепції «помсти об'єкта», «смерті істини», «смерті влади» [17, с. 76].

С. Нестерук належить дисертаційне дослідження «Естетичні функції символів у творчості П. Загребельного». Як стверджує автор, символ у творах П. Загребельного посідає вагоме місце як один із видів умовно-образного відображення дійсності. Він виступає не тільки зовнішньою оздобою, а й постає уособленням певної суспільно-політичної ідеї, і тому часто символізована реальність гармонізує з

багатоплановим підтекстом, органічно витворює цілісну художню колізію [18].

У контексті історичної прози 90-х років ХХ століття О. Проценко розглядає останній історичний роман письменника «Тисячолітній Миколай» (1994). Дослідниця визначає жанр роману як умовно-історичний, твір, у якому документ є елементом додатковим, супровідним. Характеризуючи композицію роману, О. Проценко наголошує на тому, що автор «змалював минуле, ніби зсередини, відкрив приховані пружини подій і фактів, посилив людський фактор суспільного прогресу, водночас прагнучи націлити читача на сприйняття подій минулого з висоти сучасного розуміння історії» [19, с. 8].

В. Сікорська в дисертаційному дослідженні «Художній часопростір в історичних романах П. Загребельного» стверджує, що «художній стиль митця є поліфункціональним, оскільки його манері притаманні риси реалістичного письма, елементи психологічного й романтичного драматизму, ліризму, іронії, сарказму» [20, с. 14]. Виходячи зі співвідношення документа, вимислу і домислу дослідниця виділяє таку жанрову дефініцію романів письменника: історико-пригодницький («Смерть у Києві»), історико-умовний («Первоміст»), історико-романтичний («Свпраксія», «Роксолана»), історико-філософський («Диво», «Тисячолітній Миколай»), історико-сповідальний («Я, Богдан»).

На думку В. Балдинюк, «П. Загребельний належить до того типу авторів, які невпинно еволюціонують і тематично, і стилістично, переосмислюючи культурні архетипи і символи». Літературознавець виділяє власне романтичний оповідний модус у творчості письменника, наголошуючи, що «у своїй історичній прозі Загребельний використовує здебільшого традиційні романтичні форми, наприклад, пригодницької прози і романсу, поєднуючи їх з філософсько-культурним коментарем та інтелектуальними параболоми» [21, с. 1–2].

Найпалкіший прихильник творчого спадку Павла Загребельного, М. Слабошпицький зосереджує увагу дослідників на винятковості обдарування П. Загребельного: «...треба мати лише таку силу таланту, як у Загребельного, і саме таку винятково широку освіченість, як у нього, щоб зуміти переступити через теорії, схеми, ідеологеми, догми та приписи й творити книжки із загальнолюдським, справді глибоко гуманістичним звучанням, як романи «Диво», «Тисячолітній Миколай», «Юлія, або Запрошення до самовбивства» [22, с. 8].

Відтак, оригінальність манери письма П. Загребельного забезпечила його органічне входження до когорти митців «нової хвилі» історичної прози. Власне кажучи, П. Загребельний став одним із провідних митців цього процесу.

Визначальними рисами історичної прози «нової хвилі» в Україні стали поступовий відхід від фактографічності як принципу історичного твору, розважальності й белетристичності як його обов'язкової функції.

Натомість висувалася теза про необхідність якісно нового погляду на національну історію крізь «дзеркало» літератури: погляду, що, апелюючи до досвіду минулого, насправді осмислював би сьогодення в усіх суперечностях його здійснення. Такі засади з усією очевидністю вказували на те, що новочасні митці починають тяжіти до історіософської призматики дійсності.

Вихід на українську літературну арену історичної прози нової якості, до якої був причетний і Павло Загребельний – явище цілком закономірне й відбувалося паралельно з трансформацією поглядів на жанр історичного роману у світовій літературі, що були структуровані ідеєю про історію як величину варту всуціль філософського осмислення.

Список використаної літератури

- 1. Фащенко В. В.** Герой і слово : Проблеми, характери і поетика радянської прози 80-х років / Василь Васильович Фащенко. – К. : Дніпро, 1986. – 211 с.
- 2. Сизоненко О.** Мости літературної зрілості / О. Сизоненко. – К. : Рад. письменник, 1974. – 46 с.
- 3. Кухар-Онишко О.** Становлення стилю письменника / О. Кухар-Онишко // Радянське літературознавство. – 1974. – №7. – С. 13–18.
- 4. Шаховський С.** Романи Павла Загребельного / С. Шаховський. – К. : Радянський письменник, 1974. – 175 с.
- 5. Федоровська Л.** Всесвіт у кожному серці / Л. Федоровська // Прапор. – 1976. – №10. – С. 88–95.
- 6. Новиченко Л.** Хто звів семибрамні Фіви / Л. Новиченко // Новиченко Л. Життя як діяння. – К. : Дніпро, 1974. – С. 513–531.
- 7. Осоцкий В.** «Дела давно минувших дней» (Киевская Русь в романах Павла Загребельного) / Осоцкий В. // Радуга. – 1980. – № 6. – С. 159–176.
- 8. Фащенко В.** Павло Загребельний: Нарис творчості / Василь Васильович Фащенко. – К. : Радянський письменник, 1984. – 207 с.
- 9. Брюгген В.** Настя, Хуррем, Роксолана... / В. Брюгген // Дніпро. – 1981. – № 3. – С. 131–135.
- 10. Дончик В.** Зупинені миті: статті, спогади, полеміка. – К. : Радянський письменник, 1989. – 238 с.
- 11. Слабошпицький М.** Тризе, або таємниця творчості / М. Слабошпицький // Київ. – 2004. – № 7–8. – С. 147–156.
- 12. Іваничук Р.** Минувщину згадують, дбаючи про майбутнє. Роздуми над романом П. Загребельного «Я, Богдан» / Роман Іваничук // Жовтень. – 1984. – №1. – С. 112–117.
- 13. Федорів Р.** Історична романістика та національна свідомість / Р. Федорів // Дзвін. – 1996. – №10–12. – С. 109–113.
- 14. Чумак В.** Людина в історії, історія – в людині (образ Хмельницького в романі П. Загребельного «Я, Богдан») / В. Чумак // Українське літературознавство. – Львів. – 1989. – Вип. 53. – С. 93–100.
- 15. Жулинський М.** Роздуми над української прозою 60-80-х років / М. Жулинський // Радянське літературознавство. – 1987. – № 11. – С. 18–27.
- 16. Павлишин М.** Я, Богдан («Сповідь у славі» Павла Загребельного) / М. Павлишин // Сучасність. – 1985. – № 9. – С. 17–36.
- 17. Семків Р.** «Втеча» істини. Умберто Еко, «Ім'я троянди»; Павло Загребельний, «Смерть у Києві» / Р. Семків // Фрагменти: есеї. – К. : Смолоскип, 2001. –

С. 70–77. **18. Нестерук С.** Естетичні функції символів у творчості Павла Загребельного : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / С. Нестерук. – Кіровоград, 2001. – 20 с. **19. Проценко О.** Еволюція історичного роману 90-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01 «Українська література» / О. Проценко – Запоріжжя, 2001. – 18 с. **20. Сікорська В.** Художній часопростір в історичних романах Павла Загребельного : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец 10.01.01 «Українська література» / В. Сікорська – Кіровоград, 2007. – 20 с. **21. Балдинюк В.** Наративні моделі сучасної прози (за творчістю Павла Загребельного та Валерія Шевчука) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец 10.01.06 «Теорія літератури» / В. Балдинюк – К., 2004. – 20 с. **22. Слабошпицький М.** Три варіації на тему Павла Загребельного. / М. Слабошпицький // Дивослово. – 2002. – № 10. – С. 7–12.